

Исаев К.И.

АШКАЗАН БАШКАРГАН ЖЕРДЕ ИЛИМ КАЙДАН ӨНҮКМӨК ЭЛЕ

Исаев К.И.

ОТКУДА ЖЕ МЕСТЕ РАЗВИТИЮ НАУКИ ГДЕ ПРАВИТ ЖЕЛУДОК

K.I. Isaev

WHEN STOMACH RULING THERE IS NO SCIENCE DEVELOPMENT

– Жакында Туркияга барып келдиниз. Түрк дүйнөсүнүн социологдорунун ассоциациясын түзүп-сүздөр, мунун канчалык зарылчылыгы бар эле?

– Бул ойду көптөн бери багып, бышырып келсем да, анын жүзөгө ашуусуна күтпөгөн жерден мүмкүнчүлүк пайда болду. 2004-жылы июнь айында Алматыда Туркиянын жана башка түрк тилдүү мамлекеттердин өкүлдөрү катышкан илимий жыйын болгон эле. Чай ичип отурганда: «Дүйнөдө ар кайсы мамлекеттер, саясый уюмдар, илимий коомдор биригип жатат. Биз дагы түрк тилдүү өлкөлөрдөн социологдорунун башын кошпойлубу?» - деген сунушумду ортого салдым. Түркиянын Алматы шаарындагы элчилигинин маданият боюнча атташеси Хаяты Түфекчиоглы деген жигит менен азербайжандык социолог Абулфез Сулейменов бул ойду кызуу колдоду.

Ошондон бир ай өтпөй эле Түркиядан мага кат келди. «Сиз жакшы идеяны сунуш кылган экенсиз. Түрк тилдүү социологдорду билесизби?» - деген суроого жооп кылып, Кыргызстан, Өзбекстан, Казакстан, Түркмөнстан, Башкырыстан, Татарстан ж.б. өлкөлөрдөн өзүм тааныган социологдордун ысымдарын тизмелеп жазып бердим. Ошентип, биригүүнүн алгачкы кадамы катары «Ааламдашуу (глобализация) шартында түрк дүйнөсүнүн тагдыры кандай болот?» деген темада конференция өткөрүүнү макулдаштык. Мен «Ааламдашуу жана түрк мамлекеттеринин абалы» деген темада доклад даярдадым.

Чакырылгандардын көпчүлүгү келип катышты. Бул зор иш-чараны өткөрүүнү Түркия өкмөтү каржылады. Истамбулдан ары Кожоели шаарында чогулдук. Эки күн илимий маселени талкууладык, түрк дүйнөсүнүн социологдор ассоциациясын түздүк, уставын кабыл алдык. Илимий кызматташуу, кадр даярдоо, окуу китептерди улуттук тилдерге которуу жагынан көмөктөшүүгө макулдаштык.

– Сиздин бул оюнуздун Түркия өкмөтүнө жеткирилишине, колдоо табышына алардын элчилигинин жөнөкөй эле атташеси себепчи болгон турбайбы?

– Ооба. А биздин элчилер, саякатчы депутаттар, министрлер чет өлкөдө эмне иш бүтүрүп жатат? Алар өлкөбүзгө кандайдыр бир пайда келтирүүнү ойлойбу? Азаттыкка чыккандан берки 15 жыл ичинде биздин саясый элита дүйнөнүн кайсы гана бурчуна кыдырып, барбады. Кимиси каяктан жакшы идея алып келип, Кыргызстан үчүн керектүү иштин жүргүзүлүшүнө көмөктөштү? Мен андай демилге жөнүндө окуй да, уга да элекмин. Булардын мекенчилдик, ар-намыстуулук, уят-сыйыт сезими барбы деги?

Ишенбай Абдуразаков кейиди эле, биздин чондор – депутаттар менен министрлер чет жакка барганда жалаң гана ашканага кызыгат, керектүү бир нерсени таап, үйрөнүп келип элге жайылтууну ойлобойт деп. Биздин жакшы өнүгө албай, өзгөлөрдөн артта калып жатканыбыздын дагы бир себеби ушул эмеспи?

– Чондордун мээси, акылы эмес, ашказан рефлекс үстөмдүк кылып, бизди башкарып жаткан турбайбы?

– Ошондой десе да болот. Мына жакында Конституциянын доолборун атайын Конкеңешке көпкө талкуулашты. Бирок мында деле башкаруу түрү кандай болууга, бийлик кандайча бөлүштүрүлүүгө тийиш дегендей негизги маселелердин бирине гана алагды болушпадыбы. Ал эми улуттук мамлекеттин өнүгүү стратегиясы, келечек орду, жолу Конституцияда негизги мааниге ээ болушу керек да. Коомдун өнүгүү идеясы мамлекеттин өзөк саясаты ушулардан келип чыгат эмеспи. Биз эң башкы жана жалпы маселеге көңүл бурбагандыктан жана обу жок саясатташкандыктан өтө зарыл эмес нерселерге убакытыбызды, күч-аракетибизди, акылыбызды коротуп, бирок жыйынтык чыгара албай отурабыз. Эгер дүйнөлүк тажрыйбага таянып карасак, биздин коом башкалардан эмнеси менен айырмаланат? 2005-жылдын 24-мартындагы элдик ыңкылап койгон «Кыргызстандын кайра жаралуусу, жаңылануусу» деген эмнелерди камтыйт? Бүгүн кандай коомдо жашайбыз, кайсы жакка, кантип өнүгөбүз? Бул суроолорго бүгүнкү күнгө чейин жооп бериле элек, себеби социология илими Кыргызстандын шартында тийиштүү деңгээлде өсүп жетилбей жатат. Экинчиден,

мамлекет, анын жетекчилери тарабынан өзүбүз жашап жаткан коомду үйрөнүп, илимий жыйынтыктарга жараша саясий стратегия иштеп, экономикалык, саясий жүрүм-турумубузду ошого төп келтирели деген максат бизде жок болуп жаткандай. Күнүмдүк майда кызыкчылыктарга өмүр кетүүдө.

- Социология дегенде көпчүлүк эл муну жакында эле пайда боло калган илим деп ойлойт го?

- Коомдук илимдердин ичинен социология коомду ар тараптан изилдеген эң зарыл илимдердин катарына кирет. Мисалы, азыр Бүткүл дүйнөлүк социологиялык ассоциацияда 60 дан ашык илимий комитеттер жана тематикалык топтор бар. Булардын баары адамзат коомунун жашоосундагы көрүнүштөрдүн түрдүү жактарын, ар кандай мыйзам ченемдүүлүктөрүн абдан терең изилдейт жана ар 4 жылга конгресс өтөт. 2006-жылы Дурбан шаарында (Түштүк Африка Республикасы) БДСнын 16 Конгрессине мен чакырык алдым. Мында башка Эл аралык социология институту 1919-жылы Парижде уюшулган. Ал да коомдун жана анын адам менен болгон алакасын ийне-жибине чейин изилдеп, ар төрт жылы дүйнөлүк илимий Конгресстерди өткөрөт. 2003-жылы Пекин (Кытай) шаарында 36 Конгрессинде илимий доклад менен катышып келдим. Россияда жана Советтер Союзунда бул илимге тыюу салынып келген, анткени Октябрь ыңкылабын ошол замандагы орус социологдору кабыл албай, Лениндин саясатына каршы чыгышкан. Андыктан 1922-жылы орустун 126 ойчул-социологдорун, философторун бир параходго салып, чет өлкөгө айдап ийген.

80 жылдык совет доорундагы энциклопедияларда, сөздүктөрдө, окуу китептерде социологияны буржуазиялык «жалган» илим деп каралап келишкен. XX кылымдын 80-жылдарына чейин Советтер Союзунда «социология» деген терминди колдонууга тыюу салынган эле. Горбачев кайра куруу саясатын баштаганда гана социологияга дарбаза ачылып, Москвада Ломоносов атындагы университетте алгачкы социологиялык факультет, андан кийин СССР Илимдер академиясынын алдында социологиялык лаборатория, анан 2-3 атайын институт пайда болгон. Бүгүн Орусиянын ири Университеттеринде социология адистерди даярдалат. Түркияда социология факультети алгач ирет 1914-жылы Стамбул университетинде түзүлгөн экен. Демек, аларда бул илим ошончо мезгилден бери өнүгүп келе жатат.

- Бул илимдин Кыргызстанда азыркы учурда жакшы өнүкпөй жатышынын себеби эмнеде?

- Кыргызстан Борбордук Азия республикаларынын ичинен биринчилерден болуп социология багытында адистерди даярдай баштагандыгы – бул тарыхый факт. 1989-жылы Фрунзе политехникалык институтунда «социология жана инженердик психология» деген кафедра, андан мурун, 1983-жылы, социологиялык

изилдөө лабораториясын уюштурган элек. Булардын баарында тең маркстык идеологиянын, коммунисттик партиянын көзөмөлүнүн астында анча-мынча колдонмо иликтөөлөр жүргүзүлсө да, бирок нагыз илимий деңгээлдеги иштер жасалышы мүмкүн эмес болчу.

Чындыгында социология – бул эч кайсы саясий күчтөрдүн таасирине баш ийбей, акыйкат, объективдүү, калыс изилдөөлөрдү жүргүзүүчү илим. 1993-жылы Бишкек гуманитардык университетинде социологиялык факультет жана кафедра ачылгандан кийин абал кыйла жакшырды. Кыргызстанда социология илим, сабак жана кесип катары өнүгө баштады. Бирок, тилекке каршы, жогорку деңгээлдеги илимий кадрларды даярдоо жагынан кошуна мамлекеттерден жана алыскы чет өлкөлөрдөн абдан артта калып келебиз.

Мисалы, Казакстанда соңку 14 жыл ичинде социология илиминин 20дан ашуун доктору, 40-50дөн ашуун кандидаты пайда болду. Ал эми Россияда Москва мамлекеттик университетинде эле социология факультетинде социологиялык изилдөө жүргүзүүчү 12 лаборатория, 9 социология илиминин докторлугун, кандидаттыгын жактоо боюнча адистештирилген кеңеш бар. А бизде ушул кезге чейин бул багытта докторлукту коргой турган кеңеши жок.

Мен Алматы шаарында социология боюнча докторлук диссертация кеңешинде 4 жыл мүчө болдум. Чимкент облусундагы Түркстан шаарында Казакстан-Түрк Яссави атындагы эларалык университетте да ушундай кеңеш ачылып, ага да 3 жыл мүчө болуп жүрдүм. Россияда, Казакстанда биздегидей адистик «шифр» туура келбейт экен деген жасалма шылтоо болгон эмес. Советтер Союзу учурунда социалдык-гуманитардык илимдерди өзүнчө классификациялоочу жана коомду иликтеп үйрөнүүчүлөргө философия илимдеринин кандидаты, доктору деп илимий наам ыйгарылуучу эмес беле. Советтер Союзунун чачырашы менен социология, саясат таануу жана маданият таануу деген илимдер пайда болуп, илимди жаңыча бөлүү - классификациялоо башталды. Бирок, кең Орусия, кошуна Казакстан коомду изилдөө боюнча Совет доорунда даярдалган адис-кесипкөйлөрүн максаттуу пайдаланды. Орусия Илимдер Академиясында социология илими боюнча 5 академик шайланган. Алардын бири да социология илимдеринин доктору эмес. Ал эми Кыргызстанда такыр башкача мамиле болду: «Шифр», «шифр» деген. Жаңы илимий адистерди керектүү шифрге ылайыктап даярдаганга шарт түзүлбөсө, алар эмне чийдин түбүнөн чыкмак беле... Биздеги мындай өксүктүн негизги себеби илимий мекемелерди жетектеген физиктер менен химиктердин социалдык-гуманитардык илимдердин бөлүнүү негиздерин түшүнгүсү келбегендиги жана көшкөрлөнүп кошомат -чылык кылгандыгы...

Экинчиден, өткөн 14 жылда социология илими ашыкча саясатташтырылып келгендиктен, биздин

бийлик башындагылар коомдун абалы, мамлекет менен калктын ортосундагы алака жөнүндөгү чындыкты ачык коёт деп коркуп жүргөн. Кыргызстанда социология багытында докторлук диссертациялык кеңеш ачылбай калгандыгынын дагы бир себеби ушул. Мындай саясатташкандык дегеле Кыргызстанда дүйнөлүк социология илиминин сабак катары жайылтылышына чоң залакасын тийгизди. Дүйнөнүн кайсыл мамлекетин албагын, социология жогорку окуу жайлары эле эмес, орто мектептин жогорку класстарында, лицейлерде, коллеждерде милдет сабак болуп саналат. Кыргызстанда жалпы орто жана атайын орто окуу жайларында бул сабакты киргизүү жөнүдө эч кимдин оюна да келе элек. Ал эми жогорку окуу жайларында, өзгөчө Бишкек гуманитарлык университетинде, социология сабагын окутуу акыркы 5-7 жылдан бери кыскартылууда. Бул ойлонулбаган саясатташтыруунун жана бийликке жагымпоз жүрүм-турумдун кесепети. Натыйжада ХХ кылымдын 90-жылдарында жетишилген ийгиликтерден артка кеттик.

Ал эми жогорку деңгээлдеги илимий кадрларды даярдоого болгон аракет өзүнчө эле чоң жомок. Ушундай кеңешти ачалы деп биз биринчи жолу Бишкек гуманитардык университетинин атынан 1993-жылы март айында УАКка кайрылганбыз. Андан кийин 1994, 1997, 2003-жылдары кайрылганбыз. Республиканын ошол жылдардагы жетекчилеринин кимисине гана жазуу же оозеки жүзүндө кайрылбадык. Мисирейген дудуктукка гана кезигип жаттык. 2006-жылы гана БГУда социология жана саясат таануу боюнча бирден адистикке кандидаттык диссертация кеңешин ачууга арандан зорго жетишти. Бирок бүгүнкү күндө Улуттук аттестация комиссиясы, социология боюнча докторлук диссертация кеңешин ачуунун зарылчылыгын түшүнбөй жатат. Жасалма бюрократтык тосколдуктар, жолтоолор паракорлукту азайтаарына өтө чоң күнөмдөрмүн. Адеп, ар-намыс, уяттуулук жана чыныгы интеллектуалдык деңгээл гана илимий чөйрөдө паракорлукка кедерги болушу мүмкүн. Биздин жаш адистер он жылдан бери даяр диссертацияларын жактай албай абдан убара болуп, мүлжүнүп калышты. Ачыгын айтканда, алар Казакстанга каттай берип, аяктагылардын талабын аткара берип биздин айрым таланттуу уул-кыздарыбыз кыйналып бүтүштү, натыйжада Кыргызстанда соңку он жыл ичинде социология боюнча бир дагы докторлук диссертация корголгон жок. Бар болгону үч кандидаттык диссертация жакталды. А башка нечен жаш илимпоздор жасалма тоскоолдуктун айынан өздөрү эчак эле татыктуу болгон даражаны ала албай убара болуп жүрүшөт.

Бир сөз менен айтканда, жогорку илимдүү кадр даярдоо жагынан биз абдан артта калып жүрөбүз. Азыр деле абалды оңдоого кеч эмес.

Чындыгында, социолог адистерди даярдап өстүрүүгө жетиштүү шарт түзүлбөсө, саясий жетекчилерге

өлкөдөгү коомдук турмушту, саясий жагдайдын астыңкы агымын ким көрсөтүп турат? Деги биз кандай коомдо жашат жатабыз, 14 жыл ичинде кандай коом түзүлдү, анын кандай жетишкендиктери, кемчиликтери бар, ал кайсы багытта өнүгөт – ушул сыяктуу суроолорго илимий туура жоопту ким издейт?

2005-жылдагы 24-марттагы революциянын негизги максаты ошол кездеги президент Акаевди кызматынан кетириүү гана эмес эле да... Коомдун мындан аркы башкача жол, башкача дем менен өнүгүшү үчүн түркү берүүчү өбөлгөлөрдү таап чыгуу керек болчу. Азыр кандай коомдо жашап жаткандыгыбызды, кайсы коомго карай барышыбыз, бул үчүн кандай каражаттарды колдонушубуз керек экендигин элге ачык айтышыбыз зарыл эмес беле. Мунун баары айтыла элек.

Кыскасы, бизде социология илимин өнүктүрүү, тийиштүү кадрларды өстүрүү үчүн зарыл шарттар түзүлбөгөндүктөн коомду, мамлекетти башкарып жаткандар да бул илимдин жетишкендиктерин пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөн айрылып отурат.

- Америкада социология, анын бир бутагы болгон футурология сыяктуу илимдерди өнүктүрүүгө кандай көңүл бурулуп жатканын Алвин Тоффлердин «Футурошок» деген китебинен окуган элем. АКШнын президентинин администрациясы бул адистердин кеңештерин абдан кунт коюп угуп, өлкөнүн стратегиялык өнүгүү багытын аныктоодо сөзсүз түрдө эске алат экен.

- Бир эле Америкада эмес, өнүккөн мамлекеттердин баарында социология илимдин өнүктүрүүгө өзгөчө маани беришет. ХХ кылымдын акыркы жылдарында Тоффлер дүйнөдө цивилизациянын өнүгүүсүндө жаңы багыт башталып калды деп, Фукуяма дүйнөлүк цивилизациялардын өнүгүү доору аяктады, жалаң гана капиталисттик коомдун ички карама-каршылыктары калат деп, С.Хантингтон жаңы кылымда цивилизациялардын кагылышы болот, ислам дүйнөсү менен христиан дүйнөсүнүн ортосунда айыгышкан курч күрөш жүрөт да, цивилизациялар кыйрап жок болот деп божомол жасаган. Мына ушундай пикирлерди окумуштуулар талкуулап, ошого жараша бийлик да өз саясатын тууралап жатат.

Мына жакында америкалык ири саясатчы Патрик Бьюкенендин жаңы китеби жарык көрдү, «Европанын өлүшү» деп аталат. Автор Европа эмнеден кыйроого учурашы мүмкүн экендигин жана ага карата мамлекеттик саясат кандай болуш керек деген пикир талкууланат. Бизде болсо жалпы эле гуманитардык илимдердин өнүгүшүнө соңку 10-15 жыл ичинде көңүл бурулбай келди. Гуманитардык илимдер сокур да, дүлөй да болуп калган. Маркстык илим дүйнөлүк күрөштө жеңилип калгандан кийин коомдун жалпы өнүгүү багыты жөнүндөгү маселеге такыр эле унутта кала берди. Илимдин өркүндөп өсүшү үчүн жооптуу болгон мамлекеттик мекемелерде, мисалы, мурунку Билим, маданият министрлигинде мунун маанисин

түшүнгөн адистер болгон жок. Мектеп босогосун жаңы аттагандарды, өспүрүм курактагыларды, бүтүрүчүүлөрдү, студенттерди, бардык эле жаштарга кандай социалдык, гуманитардык билим керек – бул маселе да атайын иликтенбей келет. Мисалы, башталгыч класстарда адеп сабагы киргизилди – муну кимдер, кандай окутуу жатат? Кечээки аракеттер же болбосо чала молдолор. 6-7 кылымдагы араптардын окуусун, ошол кездеги түшүнүк деңгээлин азыркы биздин жаш муунга таңуулашат. Бул эмне деген артка чегингендик! ЖОЖдордо социалдык-гуманитардык илимдерди кантип окутуу боюнча да ушул кезге чейин биздин стратегиябыз белгисиз. Коммунисттик салт боюнча эмдигиче немец элинин (Гегель, Кант, Фейербах, Энгельс) деп философиясын окутабыз. Орусияда небак эле жогорку курстарда жана аспиранттарга «Илимдин философиясы жана тарыхы» деген жаңы сабак киргизилген. Жаңы муунду улутчулдукта, мекенчилдик сапатта, адамдын жан дүйнөсүн калыптандырууда улуттук рух дөөлөт, дүйнөтааным, философия чечүүчү мааниде экендигин дүйнө элдери небак эле түшүнгөн. Табигый-математикалык билимдер баштапкы жана жогорку мектептерде адамдын жалпы билимин, түшүнүгүн кеңейтсе, улуттук социалдык-гуманитардык сабактар жаш муундардын мекенчил, жарандык сапаттарын жана жан дүйнөсүнүн ыйык сезимдерин калыптандыра тургандыгын илим небак эле далилдеген. Ошондуктан, бул маселеге бүгүнкү күндө абдан зор маани берилүүдө. Европалык кеңеш деген уюм бар. Ошол кеңеште социалдык-гуманитардык илимдердин мазмуну, коомго тийгизе турган таасири жана келечеги деген атайын маселе каралып, абдан кызуу талкууга алынып, Европада ал илимдердин келечеги, милдети жөнүндө атайын документ жаралды. Россияда буга кандай көңүл бурулуп жаткандыгын өйдөдө айттып өтүк.

Ар 4 жылда Эл аралык социология институту өзүнүн конгресстерин ар кайсы шаарларда өткөрөт. Мына 38 конгресс Испанияда өтөт. Ал эми социологдордун Эл аралык ассоциациясынын 16 конгресси быйыл июль айында Түштүк Африкада өтөт. Демек, бүгүнкү дүйнө коомчулугу социалдык өнүгүү маселесине абдан олуттуу маани берип, көңүл буруп жатат. Бул жагынан алганда Кыргызстандагы илим саясаты өзгөчө социалдык илимдер жаатында эч кандай мамлекеттик саясат байкалбайт.

Ыңкылап болуп өткөндөн кийин бардык тармактарда эң маанилүү ыңкылаптык өзгөрүүлөр башталды. Билим, илим жана жаштар саясаты Министрлиги түзүлдү. Бирок бизде структуралык

өзгөртүүлөр көбүнчө мамлекеттин кызыкчылыгына эмес, ар кайсы адамдарды кресло менен камсыздоо үчүн ылайыкталып калат. Мисалы, бизде илимдин өнүгүү стратегиясын ким аныктайт? Улуттук аттестация комиссиясыбы? Же Кыргызпатентпи? Улуттук илимдер академиясыбы? Же Билим, илим жана жаштар саясаты министрлиги аныктайбы? Белгисиз. Бири ойго, бири тоого, бири көлгө, бири чөлгө тартат. Бирдиктүү илим саясаты азырынча жок жана ким аны аныктайт? Белгисиз.

Россияда билимди өнүктүрүү, кадр даярдоо, мамлекеттин илим саясатын аныктоо жана жүргүзүү, эрежелик-укуктук иретке салуу, илимий-техникалык жаңы (инновациясы) кызмат, борбордук жана аймактык илим борборлорун өнүктүрүү ж.б. Маселелерин бүт бойдон бир министрлик карайт да, бүт баарына – саясий стратегияны аныктоого, көзөмөл жүргүзүүгө, методикалык жактан камсыздоого жооп берет. Биздеги реформалардын алга жылбай жатышынын негизги себеби ушундай бирдиктүү шарт түзүлбөгөндүктө. Айрыкча биздин чакан, каражаты да чектелүү республикада мунун баарын бир жерде пландаштырып башкаруу зарыл. Ошондо гана майнап чыгышы мүмкүн.

- Сиздин пикириңиз боюнча кандай болушу керек?

- Уюштуруу жагынан Орусия Федерациясынын улгусун алсак максатка ылайыктуу болоор эле. Илим саясаты, илимди каржылоо, кадрларды даярдоо, аны көзөмөлдөө ж.б. ушуга байланышкан маселелер бир жерден, мисалы, Билим, илим жана жаштар саясаты Министрлигине жүктөлгөнү жалпы максатка туура келет. Министриктин алдында илимди координациялык кеңеш түзүп, бүт темаларды, келечектүү илимий маселелерди жана аларды кайсыл жерде ким аткарат, кандай каржыланат дегендей маселелерди чечүүнү табышташ керек.

Республикада социалдык-гуманитарлык билимдерди жана илимдерди өнүктүрүүнүн келечектүү стратегиясын иштеп чыгып, башталгыч жана орто класстарда кайсыл сабак, кантип окутуу керек деген маселелер чечмелениши абзел. Демек, мунун баарына мамлекеттик көз караш, мамлекеттик ойлоону жана мамлекеттик мамиле болушу зарыл. Анткени бул маселелер акыры келип, Кыргыз мамлекети жана улуту ХХI кылымда кандай болот, кайсыл идеялык көрөңгүлөрдүн жана угуулардын негизинде өнүгөт, өзүнүн кайталангыс социалдык жүзүн сактап калабы деген тагдыр чечээр суроолорго барып такалат.